

БОЦМАН А. В.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ОСОБЛИВОСТІ ПОХОДЖЕННЯ ГОТСЬКИХ ПРЕТЕРИТО-ПРЕЗЕНТНИХ ДІЄСЛІВ

Стаття пов'язана з проблемою стадійного розвитку претерито-презентних дієслів у готській мові. Десквамація визначена як сукупність градуальних стадій. Процес десквамації може бути схарактеризований у кількісному плані за допомогою пенетрантності та лігаментатії. Десквамація пов'язана з одночасним процесом транслокації, що включає три стадії.

Ключові слова: претерито-презентні дієслова, ряди аблаута, лігаментатія, транслокація, десквамація, пенетрантність.

Статья связана с проблемой стадийного развития претерито-презентных глаголов в готском языке. Десквамация определена как совокупность градуальных стадий. Процесс десквамации может быть охарактеризован количественным образом с помощью пенетрантности и лигаментации. Десквамация связана с одновременным процессом транслокации, включающей три стадии.

Ключевые слова: претерито-презентные глаголы, ряды аблаута, лигаментация, транслокация, десквамация, пенетрантность.

The article is connected with the problem of preterite-present verb stage development in Gothic. Desquamation is distinguished as a set of gradual stages. The process of desquamation may be characterized in a quantity way with penetrance and ligamentation. Desquamation is connected with a simultaneous process of translocation, including three stages.

Key words: preterite-present verbs, ablaut series, ligamentation, translocation, desquamation, penetrance.

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. Наявність групи претерито-презентних дієслів є характерною ознакою як давніх, так і сучасних германських мов. Ця група сформована дієсловами, у яких теперішній час (презент) має форму сильного минулого (претерита). Виникнення цієї категорії, що репрезентована в усіх індоєвропейських мовах схожими за значеннями і частково лексично тотожними дієсловами, пояснюється первісним видовим значенням сильного минулого як індоєвропейського перфекта. Перфект (результативний вид) позначає закінчену дію, результат котрої є наявним у теперішньому. Тому з перфекта, за умов втрати видового значення, може розвинути теперішній час.

У германських мовах претерито-презентні дієслова характеризуються у теперішньому часі вокалізмом минулого часу [1:279–280]. Походження претерито-презентних дієслів окреслено як у загальних рисах, так і в аспекті фонології та морфології. Але і досі не спостерігаються спроби визначити стадії та послідовність формування претерито-презентних дієслів у давніх германських мовах. Саме виявлення особливостей ступінчастості,

стадійності, послідовності, градуальності процесу виокремлення групи претерито-презентних дієслів і досі чекає на своє дослідження.

Зв'язок цієї проблеми з науковими та практичними завданнями полягає у спробі висвітлити процеси, що лежать в основі формування групи претерито-презентних дієслів на давньому етапі існування германських мов. А це, у свою чергу, може бути ключем для пояснення процесів, які лежать в основі утворення, розвитку і функціонування групи претерито-презентних дієслів у сучасних германських мовах.

Постановка завдання (цілі статті). З'ясування особливостей механізму формування претерито-презентних дієслів є основним завданням цієї статті. **Актуальність** дослідження полягає у тому, що виявлення специфіки утворення певних лексико-граматичних груп залишається доволі складним завданням, яке потребує не лише копіткого аналізу, але також здійснення широких узагальнень. **Наукова новизна** репрезентованого матеріалу полягає у тому, що здійснюється спроба виявити деталі механізму утворення претерито-презентних дієслів у процесі відокремлення цієї групи від сильних германських дієслів. Механізм отримує як якісні, так і кількісні характеристики. **Об'єктом дослідження** є сильні, претерито-презентні та атематичні давньогерманські дієслова (на прикладі готської мови). **Предметом дослідження** є особливості процесу виокремлення претерито-презентних дієслів у готській мові.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останнім часом лінгвісти обминали увагою претерито-презентні дієслова, вважаючи подальші дослідження малоперспективними. Наголошувалося, що за своїм значенням більшість претерито-презентних дієслів первісно належали до лексичної групи дієслів “душевного стану” (так звані *verba sentiendi* у широкому розумінні). Цим пояснюється і перехід їх значення від результату дії у минулому до стану в теперішньому: саме у сфері явищ душевного життя результат процесу, закладеного у минулому, безпосередньо є наявним у теперішньому (пор. *запам'ятав* = *пам'ятаю*, *зненавидів* = *ненавиджу* тощо) [1:283].

Цей клас дієслів розглядався доволі ізольовано, підкреслювалася лише морфологічна особливість походження часових форм, зокрема форми теперішнього часу, яка утворилася за типом претерита сильних дієслів, так, наприклад, від гот. *witan* “*знати*” основа особових форм однини індикатива *wait* “*я, він знає*”, основа особових форм множини індикатива *wit-*, пор. *witum* “*ми знаємо*”, *witun* “*вони знають*”. Спільною з претеритом сильних дієслів є не лише огласовка дієслівного кореня, але і система особових

закінчень. Форми претерита і дієприкметника II ці дієслова утворюють за типом слабких дієслів, дентальний суфікс має переважно форму *-pa-*, *-ta-* [2:165].

Зазначалося, що на відміну від багатьох давніх індоєвропейських давніх германські мови характеризувалися простою і бідною системою видо-часових, модальних і станових позицій [3:81–82]. З іншого боку, специфікою індоєвропейського дієслова в традиційному уявленні була максимальна нейтральність та гнучкість кореня, багатство і чіткість дієслівних форм, високорозвинена система дієслів в цілому [4:75].

Германським мовам, що розвинулися переважно на обмеженій території, притаманна також значна матеріальна спільність повних словотвірних моделей. З цим пов'язана і обмеженість самої групи часткових дієслів, що брали участь і закріплювалися в нових моделях у різних мовах: “бути”, “ставити”, “ходити”, “бути забов'язаним”; спорадично з'являються “могти”, “хотіти” тощо, не утворюючи стійких конструкцій [3:82].

В залежності від закономірностей чергування голосних у формах теперішнього часу претерито-презентні дієслова поділяються на декілька класів за зразком класів сильних дієслів. Мирра Мусіївна Гухман розподіляє наявні готські дієслова між I, II, III, IV, VI класами, виокремивши два дієслова (*tag*, *áih*), які не належать до жодного класу [2:165–166]. Схожою думки дотримується Богдан Михайлович Задорожний [5:274–295], але він розширює групу претерито-презентних дієслів, залучаючи до неї *wiljan*, *wisan*, узагальнюючи усі ці дієслова як неправильні. Іноді ці останні дієслова пов'язуються з групою неправильних дієслів, до них ще залучається редуплікуюче дієслово *ganggan* [2:167–168].

Думка щодо розподілу претерито-презентних дієслів за наведеними вище класами сильних дієслів (відповідними рядами аблаута або апофонічними рядами) не завжди розглядається як єдина. Інколи дієслово *tag* пов'язували з V класом [6:163]. Навіть у сучасних довідкових матеріалах зустрічається подібна думка, при цьому не згадуються дієслова, що належать до II класу [7:123].

Така розбіжність у тлумаченні класифікації претерито-презентних дієслів свідчить про відсутність остаточно сформованої думки щодо цих дієслів, а, можливо, пов'язана із складністю процесів генезису претерито-презентної дієслівної групи.

Ще однією характерною рисою претерито-презентних дієслів є вторинна форма минулого часу за типом слабких дієслів. Вторинними є

також форми інфінітива і дієприкметника теперішнього і минулого часів [5:274–275]. Очевидно, що система слабких дієслів у тому вигляді, як вона дійшла до нас у найстародавніших пам'ятниках германських мов, – утворення, що характеризується не лише формою утворення минулого часу і відносною прозорістю складників основи, але і продуктивністю всієї системи, зокрема в готській мові [8:89].

Претерито-презентні дієслова є обмеженим лексико-граматичним утворенням. Семантично вони можуть бути схарактеризовані як дієслова стану. Їхньою морфологічною відмінністю є побудова презентної парадигми, тотожної побудові парадигми сильного претерита: закономірності аблаута дієслівної основи у переважній кількості дієслів даної групи ті ж самі, що і у претериті сильних дієслів; система особових закінчень повністю співпадає із системою закінчень претерита, за винятком другої особи однини в західноєвропейському ареалі, котре тотожне за своєю формою другій основі однини сильного претерита у готско-скандинавській групі. Претерит у даного дієслівного угруповання утворений за допомогою дентального суфікса з тими ж фонетичними варіантами, що і у примарних дієслів типу гот. *waurkjan* [9:409].

Доречно зазначити, що до відмінних рис германських мов належать систематичне функціонально-граматичне вживання аблаута, а також утворення в системі дієслова претерита з дентальним суфіксом [10:41–42]. До специфічних особливостей германських мов належать, зокрема, і так звані претерито-презентні дієслова, котрі також відомі в системі інших індоєвропейських мов (пор. гот. *wait* – *witum*, дв.-інд. *vēda* – *vidmá* “знаю – знаємо”), але в германських мовах утворили доволі значну за кількістю відокремлену дієслівну групу зі специфічним синтаксичним і морфологічним вживанням наявних в ній модальних дієслів [10:42]. Протягом всієї історії германських мов відбувається процес розвитку класу модальних дієслів, їх часткової десемантизації та розвитку їх системних функцій [11:270]. Претерито-презентні дієслова, які згодом сформували пангерманську групу модальних дієслів, у процесі свого формування виявили тенденцію до утворення стабільних форм. В цьому аспекті утворення претериту за моделлю слабких дієслів, яка перейшла до претерито-презентних дієслів, слугує наявним прикладом.

У мові африкаанс не збереглися рефлексии старих сильних дієслів, оскільки, претерит повністю втрачено, а у дієприкметника II відбулося вирівнювання огласовки за огласовкою інфінітива; лише невелика група дієслів (допоміжні та модальні) досі зберігає простий минулий час [3:145]

(*kan* “*могти*” – *kon* “*міг*”, *tag* “*могти, хотіти*” – *tog* “*міг, хотів*”, *wil* “*хотіти*” – *wou* “*хотів*”, *moet* “*повинен*” – *moes* “*повинен був*” [12:95]. Це свідчить про те, що простий минулий час набуває особливої стабільності в системі претерито-презентних дієслів і зберігається навіть тоді, коли в інших системах цей час вже зник і зменшений перфектом, який перебирає на себе функції претерита. Але необхідно зазначити, що це єдиний виняток із загальної тенденції розвитку германських мов. Мова африкаанс, що знаходиться у негерманському полімовному африканському оточенні, напевно, чи може претендувати на позиції ілюстратора загальногерманських тенденцій розвитку.

Виклад основного матеріалу. Претерито-презентні дієслова демонструють тенденцію до формування стабільних функціональних форм як у презенті, так і у претериті, що робить цю дієслівну групу автономною та самодостатньою. Але процес виокремлення цієї дієслівної групи є доволі складним і багатоступеневим і тому потребує стадійного і градуального дослідження.

Якщо виходити з аналізу структури кореневого складу претерито-презентних дієслів, то їх можна віднести до окремих апофонічних рядів (рядів аблаута) сильних дієслів. Ці дієслова у презенсі (теперішньому часі) мають форму сильного претерита (минулого часу). Відповідно, в корені однини виявляється голосний, що притаманний другій основній формі відповідного апофонічного ряду, а в множині має місце голосний третьої основної форми. На основі цієї закономірності побудована табл. 1, в якій дев'ять претерито-презентних дієслів порівнюються з відповідними сильними дієсловами першого, другого, третього, четвертого, шостого, апофонічних рядів. Особлива увага приділяється відповідності II форми сильного дієслова (I особа однини індикатива теперішнього часу), а також відповідності III форми сильного дієслова (I особа множини індикатива минулого часу) претерито-презентному дієслову (I особа множини індикатива минулого часу).

З табл. 1 видно, що претерито-презентне дієслово *witan* “*знати*” відповідає першому апофонічному ряду і має чергування *ai* : *i*.

До цієї парадигми належать субстантивовані дієприкметники минулого часу *weitwōp* “*свідок; той, хто знає, бачив*”. Крім того, від креня цього дієслова утворене сильне дієслово *in-witan* “*вімати*” і слабке третьої дієвідміни *witan* “*спостеріати*”. Наведені приклади свідчать, що основним значенням цього дієслівного кореня було “*бачити, знаходити*” [5:277].

До табл. 1 не внесене реліктове претерито-презентне дієслово, яке

зберіглося лише у формі *lais* “я знаю” (Phil. 4, 12). Від цього кореня походить загальногерманський кузатив гот. *laisjan* “вчити” та іменник *lists* “хитрість”. Через брак відповідних форм проаналізувати і порівняти це дієслово проблематично.

Чергування другого апофонічного ряду *ai : u* спостерігається у реліктовому дієслові *daug* “підходить” (III особа однини, К. 10, 23), яке збереглося лише у цій формі. Інфінітив реконструйовано у формі **dugan* [5:279]. Це чергування має певну умовність, бо форма **dugum* є теж реконструйованою.

Чергуванню третього апофонічного ряду *a : u* відповідають три претерито-презентні дієслова, які повністю репрезентують не лише фонетичну, але і графічну відповідність *u(ai)*. До форми дієслова *kunap* можна віднести прикметник (давній дієприкметник минулого часу) *kunþs* “відомий”, спорідненим з цим дієсловом *kunpan* “пізнавати” (третя слабка кон’югація) [5:279–280].

Спорідненим до дієслова **þaurban* є давній дієприкметник минулого часу *þaurfts* “необхідний”. Чергування *f : b* у формах *þarf : þaiurbum* є прикладом залишків граматичного чергування в готській мові [5:281]. В готській мові не збереглося граматичне чергування як система. Наведений вище випадок пов’язаний з дієвідміною і має структуру $[f : b < f : p]$ [5:135]. Звук *f* у формі *þarf* не можна вважати продуктом готського оглушення герм. *P* в кінці слова, як напр. в *giban : gaf* “давати”, бо після *r* первісне *-þ-* зберігається як *-b-*; пор. *swairban* “мернати” : *swarb*.

Індоевропейський корінь (**dhers-*) зустрічається в інших індоевропейських мовах: дв.-інд. *dharṣati* “відважується”, рос. *дерзкий*, укр. *дражнити*, (коза-) *дереза*, чеськ. *držky* [5:281].

Якщо чергування першого, другого, третього апофонічних рядів повністю відтворюється у відповідних формах претерито-презентних дієслів, то два претерито-презентні дієслова, що належать до четвертого апофонічного ряду, замість очікуваного *a : ē* демонструють чергування *a : u*. На відміну від претерита сильних дієслів тут репрезентоване нормальне чергування: *a-нуль*. Цей тип чергування для легких коренів з виходом на сонант є давнім архетипом. Навпаки, чергування *a – ē* у IV ряді сильних дієслів було інновацією, що утворилося як результат складності процесів формування цього ряду.

Засвідчена форма дієприкметника минулого часу *skulds* “винний” є скоріше прикметником [9:414].

Від кореня дієслова *tinan* утворені слабкі дієслова: *tinan*

“*нам’ятати*” (третя слабка дієвідміна), *ufartunpōn* “забути” [9:414], засвідчені форми *aina – mundīfa* “однодумність”, *ga-mund-s* “нам’ять” [5:282].

Чергуванню шостого апофонічного ряду відповідають претерито-презентні дієслова, які завершують собою табл. 1. Фактично замість чергування голосних тут має місце повторення кореневого голосного *-ō-*. Від дієслова *ga-mōtan* утворений каузатив *ōgjan* “лякати” [5:284], доречно тут порівняти сильне дієслово шостого апофонічного ряду *agan* “боятися” [5:232]. Каузативні дієслова мають огласовку *ō* та *a*: *ōgjan* “лякати”, *usagjan* “відлякувати” [9:415].

Проілюстровані у табл. 1 закономірності дозволяють зробити припущення стосовно того, що претерито-презентні дієслова пов’язані генетично із сильними дієсловами. Можливо, що від останніх претерито-презентні дієслова відшарувалися, поступово набуваючи специфічних рис, але одночасно залишаючись певній спорідненості із сильними дієсловами. Оскільки корпус сильних дієслів є значним, доволі об’ємним утворенням готської мови, а група претерито-презентних дієслів є порівняно невеликою, то процес відшарування групи претерито-презентних дієслів від сукупності (монолітного корпусу) германських сильних дієслів доречно характеризувати як **десквамацію** (процес поступового відлущення, відшарування тонкішого шару від більшого, об’ємнішого тіла). Тим самим підкреслюється нерівнозначність за обсягом групи претерито-презентних дієслів по відношенню до сильних.

Якщо виходити з того положення, що претерито-презентні дієслова зберігали ознаки сильних дієслів у процесі десквамації, доцільно застосувати кількісну дескрипцію відповідних ознак. Оскільки претерито-презентні дієслова зберігають ознаки сильних дієслів першого, другого, третього, шостого апофонічних рядів, і ці ознаки полягають у збереженні чергування голосних у двох формах, то застосування терміну **пенетрантність** (що є ступенем прояву ознаки) дозволяє визначити цю ознаку як таку, що дорівнює 2 (*ai : i; au : u; a : u; ō : ō*). Для уточнення достовірності опису доцільно вжити також термін **експресивність**, що означає ступінь відсутності ознаки. За своїм значенням він є протилежним пенетрантності. Відповідно, якщо пенетрантність згаданих претерито-презентних дієслів дорівнює 2 (всі вони мають подвійну ознаку спорідненості з відповідними сильними дієсловами), то експресивність цих же претерито-презентних дієслів дорівнює 0, оскільки ознаки спорідненості присутні у максимально можливому ступені.

Осторонь від основної групи претерито-презентних дієслів знаходяться

два дієслова (*skulan, tunan*), які споріднені з сильними дієсловами четвертого апофонічного ряду. Особливістю цих дієслів є те, що замість чергування, властивого четвертому апофонічному ряду $a : \bar{e}$, вони мають чергування $a : u$. Відповідно, і пенетрантність, і експресивність дорівнює 1. Застосовуючи кількісні ознаки, можна вести мову про **лігаментацію**, наявність зв'язку між сильними та претерито-презентними дієсловами. Коли пенетрантність дорівнює 2, це свідчить про те, що між сильними і відповідними претерито-презентними дієсловами існує подвійний зв'язок – подвійний **лігамент**. Одинарний лігамент спостерігається при порівнянні сильних дієслів четвертого апофонічного ряду і відповідних претерито-презентних дієслів. У цьому випадку пенетрантність дорівнює 1.

Виходячи з кількості лігаментів, що були виявлені при аналізі табл. 1, лігаментація з двома лігаментами кваліфікується як **бідентатна**, а з одним лігаментом – як **монодентантна**. Репрезентовані у табл. 1 претерито-презентні дієслова можуть бути сегментовані на дві нерівнозначні підгрупи. До першої, більшої, належать ті, що мають пенетрантність 2, експресивність 0, подвійний лігамент, бідентатну лігаментацію.

До другої, значно меншої групи належать ті претерито-презентні дієслова, що мають пенетрантність та експресивність 1, одинарний лігамент, монодентантну лігаментацію. Бідентантна лігаментація може бути **гомогенною**, коли обидва лігамента є однаковими. Цей варіант бідентатної лігаментації у претерито-презентних дієслів, які споріднені із сильними дієсловами шостого апофонічного ряду. Всі інші виявлені бідентатні лігаментації є **гетерогенними**.

Дев'ять вище згаданих претерито-презентних дієслів виявляють явну спорідненість з сильними дієсловами певних апофонічних рядів. Але в готській мові існує ще три претерито-презентні дієслова, корені яких за своєю структурою не підходять до жодного з апофонічних рядів. Табл. 2 унаочнює порівняння претерито-презентного дієслова *tagan* із сильними дієсловами п'ятого та сьомого апофонічних рядів. Досить тривалий час побуває думка, що це дієслово належить до п'ятого апофонічного ряду [13:104]. Це безпідставно, оскільки у п'ятому ряді чергуються в корні минулого часу *герм. a : æ < idε. o : ē*. П'ятий апофонічний ряд має відхилення в оформленні множини претерита, а також дієприкметника минулого часу. Сильні дієслова п'ятого апофонічного ряду мають схему чергування: *giban < *geban – gaf – gēbum < *gæbum – gibans*. Чергування *герм. æ > гот. ē* взагалі відсутнє у чергуванні претерито-презентних дієслів [5:285], [9:310]. Структура кореня (легкий корінь на шумний) та огласовка

однини теперішнього часу (претерит) *a* скоріше за все дозволяють віднести це дієслово до п'ятого апофонічного ряду, але *a* у множині та голосний дієприкметника милого часу суперечать цій думці. Скоріше за все в цьому дієслові відбулися якісь вторинні зміни, які нивілювали первинне чергування *mag* – **mōgum* за шостим апофонічним рядом, якщо не припустити, що дієслово взагалі було пізно залучене до класу претерито-презентних дієслів. У цьому дієслові відбулася уніфікація чергування [9:417].

Можливо, що голосний *-a-* в *mag* є інд. **ə* як ступінь довготи із ступенем редукції можливо можна віднести до сьомого апофонічного ряду, де має місце чергування важкий односкладовий баз *ē/ō* із ступенем редукції (герм. *a*), пор. чергування **læt-: *lōt-: *lat-*, в гот. *lētan: laīlōt: lats*.

Існує думка, що це дієслово випадає із закономірностей чергування шести апофонічних рядів сильних дієслів. Усі форми цього дієслова взагалі не мають чергування голосного, *-a-* має місце в усіх варіантах основи [2:166].

Суперечливість приналежності цього дієслова до певного апофонічного ряду продемонстрована в табл. 2. Не залишає сумніву той факт, що це претерито-презентне дієслово утворилося в результаті процесу десквамації від корпусу сильних дієслів. Але застосування кількісної дескрипції щодо зазначеного дієслова виявляється проблематичним. Якщо порівняти дієслово *magap* з п'ятим апофонічним рядом, то пенетрантність і експресивність дорівнюють 1. Наявним є одинарний лігамент і монодентатна лігаментация. З іншого боку, якщо розглядати спорідненість із сьомим апофонічним рядом, то пенетрантність дорівнює 2, експресивність 0, має місце подвійний лігамент, а лігаментация є бідентатною і гомогенною. Така суперечливість параметрів лише може свідчити про складність процесу десквамації цього претерито-презентного дієслова, хоча приналежність його до сьомого апофонічного ряду здається ймовірнішою.

Табл. 3 репрезентує порівняння претерито-презентного дієслова *agan* (*aihan*) із сильним дієсловом першого апофонічного ряду та редуплікуючим сильним дієсловом без аблаута першого класу (що не належить до сьомого апофонічного ряду). Необхідно зазначити, що редуплікуючі дієслова, які належать до класу сильних дієслів, поділяють на дві групи: а) дієслова, що належать до сьомого апофонічного ряду, б) дієслова, в корені яких зовсім немає апофонічного чергування [5:233]. Саме з дієсловом, що належить до групи (б), порівнюється в табл. 3 претерито-презентне дієслово. Від цього дієслова утворені іменники *aihts*, *aigin* “майно” та слабе дієслово *gaaiginōn* “привласнювати” [5:286]. На підставі кореневого дифтонга *-ai-* можна було б пов'язати це дієслово з першим апофонічним рядом, але відсутність

чергування, яке притаманне не першому апофонічному ряду (*ai:i*) наближає його до редуплікуючих дієслів без кореневого апофонічного чергування. Приналежність *aigan*(*aihan*) до певного апофонічного ряду є доволі суперечливою (подібно до *magan*). Якщо порівнювати його з першим апофонічним рядом, то пенетрантність та експресивність дорівнюють 1. У наявності є одинарний лігамент, монодентантна лігаментация. А спроба порівняти претерито-презентне дієслово з редуплікуючим сильним дієсловом без аблаута показує, що пенетрантність дорівнює 2, експресивність 0. Наявними є подвійний лігамент, бідентатна гомогенна лігаментация. В цьому дієслові, як і в *magan*, відбувся процес уніфікації огласовки [9:417]. Аналіз даних табл. засвідчить про те, що спорідненість *aigan* з першим апофонічним рядом є сумнівною, тоді як цілком ймовірна спорідненість з редуплікуючими сильними дієсловами без аблаута взагалі свідчить про відсутність будь-якої спорідненості з апофонічними рядами. З іншого боку кількісні параметри *magan* та *aigan* є тотожними, що му свідчити про подібність десквамації цих дієслів.

До п'ятого апофонічного ряду може належати дієслово, яке представлене у форми третьої особи однини *ga-nah* “вистачає”, а також *bi-nah* “треба” (це безособова форма). Засвідчений ще дієприкметник минулого часу *binauhts* (I. Cor. 10, 23). З цим дієсловом споріднений іменник *ga-nauiha* “достаток”, дієслово *ga-nohjan* “вистачати” та прислівник *ga-nōh-s* “достить” [9:416].

Це дієслово вживається в готській мові як безособове. За характером консонантизму воно може належати до п'ятого апофонічного ряду (легка база не на сонорний) [14:202], лише огласовка в гот. *binauhts* суперечить оформленню нульового ступеня у подібних коренів. Але відомо, що *u* нульового ступеня з'являється в германських мовах у коренів з різною структурою; пор. гот. *slahan* “бути” (VI кл.) – *slauhts* і структурно тотожне йому *binauhts*. Тим самим ймовірнішим є припущення про приналежність цього дієслова до п'ятого апофонічного ряду [9:416], [15:260]. Оскільки збереглися лише окремі форми цього дієслова, то детальний аналіз та його порівняння за допомогою таблиці є неможливим, бо аналіз лише на підставі реконструйованих форм може бути помилковим.

Табл. 4 репрезентує порівняння претерито-презентного *wiljan* із сильними дієсловами першого та четвертого апофонічних рядів. Ці дієслова у презенті мали форму оптатива (бажального способу), з атематичним показником *-ī-*, претерит утворений за допомогою дентального суфікса за зразком примарних дієслів. У готській мові оптативна парадигма

спостерігається чітко [9:423–424].

У значенні “хочу” в готській мові функціонує форма *wiljan*, тобто бажальний спосіб (оптатив) сильного дієслова минулого часу. Це дієслово утворює вторинний слабкий минулий час, воно може бути умовно віднесене до претерито-презентних дієслів [5:287].

Якщо порівнювати форми *wiljan*, *wileima*, то вони справляють враження належності до першого апофонічного ряду, особливо якщо порівнювати оптативні форми від дієслова *witan*. Але насправді індоєвропейський корінь не звучав **weil(*wīl):*woil:*wil*, а мав форми **wel:*wol:*wl*, пор. лат. *velle: volo: vult*, літ. *pa-vèl-mi* “дозволяю”ю Це означає, що германський корінь **wil* розвинувся з іде. **wel* (а не *wil*!) і що він може бути віднесений лише до четвертого апофонічного ряду типу *stilan* “красти”. Суперечливість, яка полягає в об’єднанні кореня теперішнього часу з суфіксом і закінченням оптатива минулого часу (*wiljan*) тільки зовнішня. Характерний суфікс оптатива минулого часу *герм. $\bar{I} < i\delta\epsilon$. $\bar{I}(:*j\bar{e})$* первісно не був обмежений лише системою минулого часу; це був просто суфікс атематичного оптатива на протилежність тематичного суфікса *герм. $ai < i\delta\epsilon$. $*oi$* [5:288].

У табл. 4 для глибинного порівняння наведені форми дієслів не лише в індикативі, а і в оптативі, що дозволяє чіткіше прослідкувати оптативну форму *wiljan*. Якщо порівнювати його з дієсловами першого апофонічного ряду, то пенетрантність та експресивність дорівнюють 1. У наявності є одинарний лігамент, монодентатна лігаментация.

Якщо здійснити порівняння з четвертим апофонічним рядом, то пенетрантність дорівнює 2, експресивність 0, має місце подвійний лігамент, бідентатна гомогенна лігаментация. Вважається, що *wiljan* стоїть на межі претерито-презентними та атематичними дієсловами [5:289].

Якщо порівняти дані табл. 2, 3, 4, то спостерігаються очевидні спільні закономірності, що дозволяють виокремити *tagan*, *aigan(aihan)*, *wiljan* у певну підгрупу, протиставити її тій підгрупі, що репрезентована в табл. 1. Зазначені три претерито-презентні дієслова належать до підгрупи, яку важко пов’язати з одним конкретним апофонічним рядом. Ці дієслова мають однакові показники пенетрантності, експресивності, кількості лігаментів та однаковий характер лігаментации. Фактично ці дієслова знаходяться між різними апофонічними рядами. Більша спорідненість має місце лише з тим апофонічним рядом, з яким існує бідентатна лігаментация.

Саме така проміжна, інтермедіальна дислокація цих трьох претерито-презентних дієслів між різними апофонічними рядами свідчить про

складність процесу їх десквамації від корпусу сильних дієслів. Можливо, що це були багатоступеневі процеси, а самі первісні дієслова могли змінювати свою приналежність до певного апофонічного ряду, набуваючи спочатку однак одного, а потім іншого ряду. Десквамація, що призвела до формування претерито-презентних дієслів, має кількісну дескрипцію, яка може слугувати спробою визначити відносну хронологію, послідовність формування претерито-презентного дієслівного субкорпусу.

Хоча фонетичні закономірності дозволяють віднести утворення претерита у дієсловах даної групи до епохи, що передувала акцентному зсуву та першому пересуву приголосних, але для цих дієслів претерит є вторинним утворенням. Спочатку вони відрізнялися відсутністю у парадигмах претерито-презентних дієслів інфінітивів і дієприкметників. Очевидно, на певному етапі розвитку германської мовної єдності стара словозмінна система дієслів сприймалася на загальному тлі як дефектна, що і спричинило її вирівнювання за зразком правильних дієслів [9:409]. Робиться припущення, що *magan* було залучене до цих дієслів пізніше, але більшість претерито-презентних дієслів належить до найдавнішого шару індоєвропейської словозмінної системи [9:410].

Перелічені в табл. 1 претерито-презентні дієслова, які мають чіткі та безперечні ознаки спорідненості з певними апофонічними рядами, підпали під процес десквамації відносно пізніше. А у межах цієї підгрупи *skulan*, *tinan* відокремилися раніше, бо у наявності залишилася лише монодентатна лігаментация, одинарний лігамент, пенетрантність та експресивність дорівнюють 1. Тоді як інші дієслова зберегли більше ознак спорідненості з відповідними апофонічними рядами (бідентатна лігаментация, подвійний лігамент, пенетрантність 2, експресивність 0).

Наявність бідентатної лігаментации може свідчити про те, що відповідні претерито-презентні дієслова “не встигли” достатньо далеко “відійти” від споріднених апофонічних рядів; тоді як монодентатна лігаментация свідчить про те, що процес десквамації цих дієслів розпочався відносно раніше, ці дієслова зберегли менше ознак спорідненості з відповідним рядом. Але спільною рисою всіх дієслів, що згруповані у табл. 1, є те, що кожне претерито-презентне дієслово виявляє спорідненість лише з одним апофонічним рядом.

Претерито-презентні дієслова, які репрезентовані у табл. 2, 3, 4, визначаються як такі, що мають затемнену, неясну структуру кореня [9:416]. Характер чергування голосних у корені цих трьох дієслів не дозволяє співвіднести їх з певним апофонічним рядом. Аналіз цих дієслів показав, що

всі вони можуть співвідноситися з двома різними апофонічними рядами. Ця співвіднесеність може бути різною, але доволі однаковою за своїм характером. Специфіка цієї співвіднесеності полягає у тому, що ці дієслова мають одинарний лігамент, монодентантну лігаментацію з одним апофонічним рядом, а також подвійний лігамент, бідентатну лігаментацію з іншими апофонічним рядом.

Можливо, що претерито-презентне дієслово у процесі своєї десквамації спочатку було пов'язане з одним апофонічним рядом, а потім набуло ознак спорідненості з іншим апофонічним рядом. Ці ознаки були сформовані пізніше, тому вони характеризуються бідентантною лігаментацією. У двох дієслів *aigan*, *tagan* мала місце уніфікована огласовка [9:147]. Фактично уніфікація огласовки згладила апофонічний ряд. Це може свідчити, що процес десквамації відбувався тривалий час, а в результаті це призвело до поступового нивілювання апофонічного ряду та домінування лише одного монофтонга, (a) або дифтонга (ai). З іншого боку ці дієслова могли потрапити пізніше до системи претерито-презентних дієслів [9:147]. Але ймовірнішим здійсється процес **осциляції** (коливання) претерито-презентного дієслова між двома різними апофонічними рядами, який супроводжував десквамацію. Багатостадійна тривала осциляція призвела до поступового нивілювання апофонічного ряду. Це дозволяє зробити припущення стосовно того, що *tagan*, *aigan* підпали під процес десквамації (яка була обтяжена осциляцією) набагато раніше, ніж дієслова, які перелічені в табл. 2, 3, 4.

Всі ці закономірності необхідно розглядати з одночасним врахуванням ще одного процесу, який можна визначити як **транслокацією**. Під транслокацією розуміється процес десквамації з наступним перенесенням об'єкта в нову конструкцію або інше місце. Транслокація є послідовним, поступовим процесом, який можна сегментувати на певні ступені. Транслокацією першого ступеня можна вважати десквамацію майбутніх претерито-презентних дієслів від корпусу сильних дієслів з наступним вживанням претеритних форм у значенні презенса (перенесення із сфери претерита у сферу презенса). Цей ступінь формально охоплює усі претерито-презентні дієслова. До транслокації другого ступеня можна віднести десквамацію претерито-презентних дієслів від корпусу сильних дієслів з наступною інтродукцією нових форм слабого претериту. Під цей ступінь підпадають усі претерито-презентні дієслова.

До транслокації третього ступеня може бути залученим лише дієслово *wiljan*. Це локальне, обмежене явище, яке пов'язане з тим, що форма теперішнього часу цього дієслова утворюється як оптатив претерита [3:168],

у наявності є перехід від індикатива до оптатива з подальшим вживанням його претеритної форми у системі презенса. Але на всіх стадіях десквамації претерито-презентні дієслова зберегли ознаки сильних дієслів.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Виокремлення основних морфологічних ознак претерито-презентних дієслів, порівняння їх з відповідними сильними дієсловами дозволило зробити припущення щодо процесу формування дієслів у готській мові.

Виявлені певні якісні та кількісні характеристики цього складного процесу, які дозволили висунути думку стосовно періодизації формування цієї дієслівної групи. Зафіксовані закономірності стосуються готської мови, але перспективним здається дослідження процесу формування претерито-презентних дієслів у інших германських мовах, зокрема західногерманському ареалі, в якому порівняння давньоанглійської, давньофризської, давньосаксонської мов здається найцікавішим в аспекті реконструкції стадій розвитку та форм претерито-презентних дієслів.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Жирмунский В. М.* История немецкого языка / В. М. Жирмунский. – М. : Высшая школа, 1965. – 408 с.
2. *Гухман М. М.* Готский язык / М. М. Гухман. – М. : Изд-во лит-ры на иностр. языках, 1958. – 289 с.
3. *Гухман М. М.* Историческая типология и проблемы диахронических констант / М. М. Гухман. – М. : Наука, 1981. – 249 с.
4. *Гухман М. М.* Происхождение строя готского глагола / М. М. Гухман. – М. : Изд-во АН СССР, 1940. – 154 с.
5. *Задорожний Б. М.* Порівняльна фонетика і морфологія готської мови / Б. М. Задорожний. – Львів : Вид-во Львівськ. ун-ту, 1960. – 289 с.
6. *Wright J.* Grammar of the Gothic language and the gospel of St. Mark selections from the other gospels and the second epistle to Timothy with notes and glossary / J. Wright. – Oxford : The Clarendon Press, 1981. – 384 p.
7. *Сизова И. А.* Готский язык / И. А. Сизова // Языки мира : Германские языки. Кельтские языки / [ред. кол. Н. Н. Семенюк, В. П. Калыгин, О. И. Романова]. – М. : Academia, 2000. – С. 101–127.
8. *Гухман М. М.* Развитие залоговых противопоставлений в германских языках (опыт историко-типологического исследования родственных языков) / М. М. Гухман. – М. : Наука, 1964. – 294 с.
9. *Сравнительная грамматика германских языков в пяти томах* / [под. ред. М. М. Гухман, В. М. Жирмунского, Э. А. Макаева, В. Н. Ярцевой]. – М. : Изд-во АН СССР, 1962. – Т. 4. – 496 с.
10. *Сравнительная грамматика германских языков в пяти томах* / [под. ред. М. М. Гухман, В. М. Жирмунского, Э. А. Макаева, В. Н. Ярцевой]. – М. : Изд-во АН СССР, 1962. – Т. 1. – 204 с.
11. *Историко-типологическая морфология германских языков. Категория глаголов* / под. ред. В. Н. Ярцевой. – М. : Наука, 1977. – 296 с.
12. *Миронов С. А.* Африкаанс языки / С. А. Миронов // Языки мира : Германские языки. Кельтские языки / [ред. кол. Н. Н. Семенюк, В. П. Калыгин, О. И. Романова]. – М. : Academia, 2000. – С. 87–101.
13. *Braune W.* Gotische Grammatik. Mit Lesestücken und Wortverzeichnis / W. Braune, K. Helm. – Halle, 1920. – 486 p.
14. *Прокош Э.* Сравнительная грамматика германских языков / Э. Прокош. – М. : Наука, 1954. – 476 с.
15. *Сравнительная грамматика германских языков в пяти томах* / [под. ред. М. М. Гухман, В. М. Жирмунского, Э. А. Макаева, В. Н. Ярцевой]. – М. : Изд-во АН СССР, 1962. – Т. 2. – 403 с.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

16. *Streitberg W.* Die gotische Bible. – I–II. T. 2. – Aug. : Heidelberg, 1919–1928. – I. T. : Der gotische Text und seine griechische Vorlage mit Einleitung, Lesarten und Quellennachweisen, sowie den kleinern Denkmälern als Anhang ; II. N. : Gotisch-griechisch deutsches Wörterbuch. – 498 p.
17. *Balg G. H.* Biblia. N. T. The first Germanic Bible translated from the Greek by Gothic Bishop Ulfila ... / ed. with an Introduction, a Syntax and Glossary, Milwaukee, 1891.

Таблиця 1

Результати порівняння претерито-презентних дієслів із сильними дієсловами

Параметри сильного дієслова першого апофонічного ряду	Апофонічний ряд	<i>ī</i>	<i>ai</i>	<i>i</i>	<i>i</i>
	Форми дієслова	I форма інфінітив	II форма I особа одн. інд. мин. часу	III форма I особа мн. інд. мин. часу	IV форма дієприкметник мин. часу
	Приклади дієслова	<i>leiṛan</i> “їти”	<i>laiṛ</i>	<i>liṛum</i>	<i>liṛans</i>
Параметри претерито- презентного дієслова <i>ai:i</i>	Фрагменти апофонічного ряду		<i>ai</i>	<i>i</i>	
	Форми дієслова	інфінітив	I особа одн. інд. тепер. часу	I особа мн. інд. тепер. часу	
	Приклади дієслова	<i>witan</i> “знати”	<i>wait</i>	<i>witum</i>	
Параметри сильного дієслова другого апофонічного ряду	Апофонічний ряд	<i>iū(ū)</i>	<i>au</i>	<i>u(aú)</i>	<i>u(aú)</i>
	Форми дієслова	I форма інфінітив	II форма I особа одн. інд. мин. часу	III форма I особа мн. інд. мин. часу	IV форма дієприкметник мин. часу
	Приклади дієслова	<i>biugan</i> “зчиняти” <i>lūkan</i> “замикати”	<i>baug</i> <i>lauk</i>	<i>bugum</i> <i>lukum</i>	<i>bugans</i> <i>lukans</i>
Параметри претерито- презентного дієслова <i>ai:u</i>	Фрагменти апофонічного ряду		<i>au</i>	<i>u</i>	
	Форми дієслова	інфінітив	III особа одн. інд. тепер. часу	I особа мн. інд. тепер. часу	
	Приклади дієслова	<i>*dugan</i> “підходити”	<i>daug</i>	<i>*dugum</i>	
Параметри сильного дієслова третього апофонічного ряду	Апофонічний ряд	<i>i(ai)</i>	<i>a</i>	<i>u(aú)</i>	<i>u(aú)</i>
	Форми дієслова	I форма інфінітив	II форма I особа одн. інд. мин. часу	III форма I особа мн. інд. мин. часу	IV форма дієприкметник мин. часу
	Приклади дієслова	<i>bindan</i> “в’язати” <i>waiṛpan</i> “ставити”	<i>band</i> <i>warṛ</i>	<i>bundum</i> <i>waurṛum</i>	<i>bundas</i> <i>waiṛṛans</i>
Параметри претерито-	Фрагменти апофонічного ряду		<i>a</i>	<i>u</i>	

презентного дієслова а:и	Форми дієслова	інфінітив	I особа одн. інд. тепер. часу	I особа мн. інд. тепер. часу	
	Приклади дієслова	<i>kunnap</i> “знати” * <i>baúrban</i> “потребувати” <i>ga-doúrsan</i> “сміти, наважитися”	<i>kann</i> <i>parf</i> <i>gadars</i>	<i>kunnum</i> <i>baúrbun</i> <i>gadaúrsum</i>	
Параметри сильного дієслова четвертого апофонічного ряду	Апофонічний ряд	<i>i(ai)</i>	<i>a</i>	<i>ē</i>	<i>u(aú)</i>
	Форми дієслова	I форма інфінітив	II форма I особа одн. інд. мин. часу	III форма I особа мн. інд. мин. часу	IV форма дієприкметник мин. часу
	Приклади дієслова	<i>nīman</i> “брати” <i>bairan</i> “нести”	<i>nam</i> <i>bar</i>	<i>nēmum</i> <i>bērum</i>	<i>numans</i> <i>baúrans</i>
Параметри претерито-презентного дієслова а:и	Фрагменти апофонічного ряду		<i>a</i>	<i>u</i>	
	Форми дієслова	інфінітив	I особа одн. інд. тепер. часу	I особа мн. інд. тепер. часу	
	Приклади дієслова	<i>skulan</i> “бути повинним” <i>tuṇan</i> “думати, гадати”	<i>skal</i> <i>man</i>	<i>skulum</i> <i>manum</i>	
Параметри сильного дієслова шостого апофонічного ряду	Апофонічний ряд	<i>a</i>	<i>ō</i>	<i>ō</i>	<i>a</i>
	Форми дієслова	I форма інфінітив	II форма I особа одн. інд. мин. часу	III форма I особа мн. інд. мин. часу	IV форма дієприкметник мин. часу
	Приклади дієслова	<i>faran</i> “йти”	<i>fōr</i>	<i>fōrum</i>	<i>farans</i>
Параметри претерито-презентного дієслова кореневий голосний -ō-	Фрагменти апофонічного ряду		<i>ō</i>	<i>ō</i>	
	Форми дієслова	інфінітив	I особа одн. інд. тепер. часу	I особа мн. інд. тепер. часу	
	Приклади дієслова	<i>ga-mōtan</i> “мати місце, могли” <i>ōgan</i> “боятися”	<i>gamōt</i> <i>ōg</i>	* <i>ga-mōtum</i> * <i>ōgum</i>	

Таблиця 2

Результати порівняння претерито-презентного дієслів *tagan* із сильними дієсловами

Параметри сильного дієслова п'ятого апофонічного ряду	Апофонічний ряд	<i>i(ai)</i>	герм. <i>a:æ <</i> ідє. <i>o:ē</i> герм. <i>æ > got.</i> <i>ē</i>	<i>ē</i>	<i>i(ai)</i>
	Форми дієслова	I форма інфінітив	II форма I особа одн. інд. мин. часу	III форма I особа мн. інд. мин. часу	IV форма дієприкметни к мин. часу
	Приклади дієслова	<i>giban</i> “давати” <i>saihvān</i> “дивитися”	<i>gaf</i> <i>sahv</i>	<i>gēbum</i> <i>sēhvum</i>	<i>gibans</i> <i>saihvans</i>
Параметри претерито- презентного дієслова	Фрагменти ймовірно апофонічного ряду	<i>a < idε. *ā <</i> <i>idε. *ā</i>			
	Форми дієслова	інфінітив	I особа одн. інд. тепер. часу	I особа мн. інд. тепер. часу	
	Приклади дієслова	<i>tagan</i> “могти”	<i>tag</i>	<i>tagum</i>	
Параметри сильного дієслова сьомого апофонічного ряду	Приклади дієслова	<i>lētan</i> “пускати” <i>saian</i> “сіяти”	<i>/æ/</i> <i>lai – lōt</i> <i>sai – sō</i>	<i>/æ/</i> <i>lai –</i> <i>lōtum</i> <i>sai –</i> <i>sōum</i>	<i>/æ/</i> <i>lētans</i> <i>saians</i>
	Форми дієслова	I форма інфінітив	II форма I особа одн. інд. мин. часу	III форма I особа мн. інд. мин. часу	IV форма дієприкметни к мин. часу
	Апофонічний ряд	<i>ē(ai)</i>	<i>ō</i>	<i>ō</i>	<i>ē(ai)</i>

Таблиця 3

Результати порівняння претерито-презентного дієслів *aigan* із сильними дієсловами

Параметри сильного дієслова п'ятого	Апофонічний ряд	<i>ī</i>	<i>ai</i>	<i>i</i>	<i>i</i>
	Форми дієслова	I форма інфінітив	II форма I особа одн.	III форма I особа мн.	IV форма дієприкметн

апофонічного ряду			інд. мин. часу	інд. мин. часу	ик мин. часу
	Приклади дієслова	<i>leip̃an</i> “їти”	<i>laip̃</i>	<i>lip̃um</i>	<i>lip̃ans</i>
Параметри претерито-презентного дієслова	Фрагменти ймовірно апофонічного ряду		<i>ai</i>	<i>ai</i>	
	Форми дієслова	інфінітив	I особа одн. інд. тепер. часу	I особа мн. інд. тепер. часу	
	Приклади дієслова	<i>aigan</i> “мати” <i>aihan</i>	<i>aig</i> <i>aih</i>	<i>aigum</i> <i>aihum</i>	
Параметри редуплікуючого сильного дієслова без аблаута I класу (не належить до сьомого апофонічного ряду)	Приклади дієслова	<i>haitan</i> “(на)звати(ся)”	<i>haihait</i>	<i>haihaitum</i>	<i>haitans</i>
	Форми дієслова	I форма інфінітив	II форма I особа одн. інд. мин. часу	III форма I особа мн. інд. мин. часу	IV форма дієприкметн ик мин. часу
	Апофонічний ряд	<i>ai</i>	<i>ai</i>	<i>ai</i>	<i>ai</i>

Таблиця 4

Результати порівняння претерито-презентного дієслова *wiljan* із сильними дієсловами

Параметри сильного дієслова першого апофонічного ряду	Апофонічний ряд	<i>ī</i>	<i>ai</i>	<i>i</i>	<i>i</i>
	Форми дієслова	I форма інфінітив	II форма I особа одн. інд. мин. часу	III форма I особа мн. інд. мин. часу	IV форма дієприкметник мин. часу
	Приклади дієслова	<i>leip̃an</i> “їти”	<i>laip̃</i>	<i>lip̃um</i>	<i>lip̃ans</i>

Параметри претерито-презентного дієслова, що належить до першого апофонічного ряду	Фрагменти апофонічного ряду	<div><div><i>ai</i></div><div><i>i</i></div></div>			
	Форми дієслова	інфінітив	<div><div>I особа одн. інд. тепер. часу</div><div>I особа одн. опт. тепер. часу</div></div>	<div><div>I особа мн. інд. тепер. часу</div><div>I особа мн. опт. тепер. часу</div></div>	
	Приклади дієслова	witan “знати”	<div><div>wait</div><div>witjau</div></div>	<div><div>witum</div><div>witeima</div></div>	
Параметри претерито-презентного дієслова	Фрагменти ймовірного апофонічного ряду	<div><div>(герм. *wil < іде. *wel)</div><div>герм. i < іде. e</div></div>			
	Форми дієслова	інфінітив	<div><div><i>i</i></div><div>I особа одн. інд. тепер. часу</div></div>	<div><div><i>i</i></div><div>I особа мн. інд. тепер. часу</div></div>	
	Приклади дієслова	wiljan “підходити”	wiljau	wileima	
Параметри сильного дієслова четвертого апофонічного ряду	Приклади дієслова	stilan “красти”	<div><div>stal</div><div>*stalau</div></div>	<div><div>stēlum</div><div>*stēlaima</div></div>	stulans
	Форми дієслова	I форма інфінітив	<div><div>II форма I особа одн. інд. тепер. часу</div><div>II форма I особа опт. тепер. часу</div></div>	<div><div>III форма I особа мн. інд. тепер. часу</div><div>III форма I особа мн. опт. тепер. часу</div></div>	IV форма дієприкметник мин. часу
	Апофонічний ряд	<i>i(ai)</i>	<i>a</i>	<i>ē</i>	<i>u(ai)</i>